

“Realizacja Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego”

Komunikat z konferencji ministrów ds. szkolnictwa wyższego, Berlin,
19 września 2003

Preambuła

Dnia 19 czerwca 1999 r., rok po podpisaniu Deklaracji Sorbońskiej, ministrowie ds. szkolnictwa wyższego z 29 krajów europejskich podpisali Deklarację Bolońską. Sformułowali wspólne, ważne cele z myślą o stworzeniu wewnątrznie spójnego i zwartego Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego do 2010 r. Na pierwszej konferencji w ramach kontynuacji prac, która odbyła się w Pradze 19 maja 2001 r., ministrowie zwiększyli liczbę celów i potwierdzili swoją wolę stworzenia Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego do 2010 r. W dniu 19 września 2003 r. ministrowie ds. szkolnictwa wyższego z 33 krajów europejskich spotkali się w Berlinie, aby ocenić osiągnięty postęp oraz określić priorytety i nowe cele na nadchodzące lata, z myślą o przyspieszeniu prac nad tworzeniem Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Uzgodnili następujące kwestie, zasady i priorytety:

Ministrowie potwierdzają znaczenie wymiaru społecznego w Procesie Bolońskim. Należy zapewnić odpowiednią równowagę pomiędzy koniecznością zwiększenia konkurencyjności a celem dotyczącym poprawy społecznego wymiaru Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego, zmierzając do wzmocnienia spójności społecznej i zmniejszenia nierówności społecznych, jak i nierówności ze względu na płeć, tak na szczeblu krajowym, jak i europejskim. W tym kontekście ministrowie podtrzymują swoje stanowisko, zgodnie z którym szkolnictwo wyższe jest dobrem publicznym i stanowi obszar odpowiedzialności publicznej. Podkreślają, że w międzynarodowej współpracy akademickiej i wymianie pierwszeństwo powinny mieć wartości akademickie.

Ministrowie przykładają także należyłą wagę do konkluzji Rady Europejskiej z Lizbony (2000 r.) i Barcelony (2002 r.), zgodnie z którymi Europa ma stać się “najbardziej konkurencyjną i dynamiczną gospodarką opartą na wiedzy w świecie, zdolną do trwałego wzrostu, tworzącą coraz większą liczbę coraz lepszych miejsc pracy i zapewniającą większą spójność społeczną” i w których wzywa się do podejmowania dalszych działań i ściślejszej współpracy w kontekście Procesu Bolońskiego.

Ministrowie biorą także pod uwagę sporządzony przez Grupę Wdrożeniową raport na temat postępów w Procesie Bolońskim w okresie między spotkaniami w Pradze i Berlinie. Uwzględniają także raport „Trendy III” przygotowany przez EUA (Europejskie Stowarzyszenie Uniwersyteckie), jak również wyniki seminariów, które zostały zorganizowane w ramach

programu prac między spotkaniami w Pradze i Berlinie przez kilka państw członkowskich, uczelni, organizacji i studentów. Ministrowie uwzględniają także raporty krajowe, które świadczą o znacznym postępie w stosowaniu zasad przyjętych w ramach Procesu Bolońskiego. Wreszcie, mają także na uwadze informacje Komisji Europejskiej i Rady Europy i wyrażają podziękowania za ich wsparcie dla realizacji Procesu Bolońskiego.

Ministrowie są zgodni, iż należy podjąć kroki w celu ściślejszego całościowego powiązania systemów szkolnictwa wyższego i badań w ich krajach. Powstający obecnie Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego skorzysta na zbliżeniu z Europejskim Obszarem Badań, wzmacniając tym samym podstawy „Europy Wiedzy”. Celem jest zachowanie bogactwa kulturowego Europy i jej różnorodności językowej, których podstawę stanowi dziedzictwo zróżnicowanych tradycji, oraz wzmocnienie jej potencjału innowacyjnego i rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez szerszą współpracę między uczelniami europejskimi.

Ministrowie mają świadomość tego, że decydującą rolę w tworzeniu Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego odgrywają uczelnie i organizacje studenckie. Uwzględniają przesłanie EUA (Europejskiego Stowarzyszenia Uniwersyteckiego), oparte na wnioskach z Konwencji Uczelni w Graz, wypowiedzi EURASHE (Europejskiego Stowarzyszenia Instytucji Szkolnictwa Wyższego) oraz komunikaty ESIB (Krajowych Związków Studentów Europy).

Ministrowie z zadowoleniem przyjmują zainteresowanie, jakie proces tworzenia Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego wzbudza w innych regionach świata, oraz, w szczególności, obecność przedstawicieli krajów europejskich, które nie są jeszcze uczestnikami Procesu Bolońskiego, jak również Komitetu Wdrożeniowego ds. Wspólnego Obszaru Szkolnictwa Wyższego Unii Europejskiej, Ameryki Łacińskiej i Karaibów (EULAC), jako gości niniejszej konferencji.

Postęp

Ministrowie z zadowoleniem odnotowują fakt, że od czasu praskiej konferencji na temat szkolnictwa wyższego podjęto różne inicjatywy zmierzające do większej porównywalności i kompatybilności, bardziej przejrzystych systemów szkolnictwa wyższego oraz poprawy jakości europejskiego szkolnictwa wyższego na poziomie uczelnianym i krajowym. Doceniają współpracę i zaangażowanie w tym zakresie wszystkich partnerów: uczelni, studentów i innych zainteresowanych środowisk.

Ministrowie podkreślają znaczenie wszystkich elementów Procesu Bolońskiego w tworzeniu Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego i zwracają uwagę na konieczność zintensyfikowania działań na poziomie uczelnianym, krajowym i europejskim. Jednakże, aby nadać procesowi odpowiednie tempo, w ciągu najbliższych dwóch lat zobowiązują się realizować priorytety średnioterminowe. Zintensyfikują swe wysiłki w celu wspierania efektywnych systemów zapewnienia jakości, szerszego faktycznego stosowania systemu opartego na dwóch cyklach kształcenia oraz poprawy systemu uznawania dyplomów (tytułów zawodowych/stopni) i okresów studiów.

Zapewnianie jakości

Jakość jest istotą Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Ministrowie zobowiązują się wspierać dalsze prace nad zapewnianiem jakości na poziomie uczelnianym, krajowym i europejskim. Zwracają uwagę na konieczność wypracowania wspólnych kryteriów i metodologii zapewniania jakości.

Zwracają także uwagę na to, że – zgodnie z zasadą autonomii uczelni – za zapewnianie jakości w szkolnictwie wyższym odpowiadają przede wszystkim poszczególne uczelnie i fakt ten stanowi podstawę rzeczywistej odpowiedzialności systemu szkolnictwa wyższego w ramach krajowego systemu zapewnienia jakości kształcenia.

Dlatego też postanawiają, aby do roku 2005 krajowe systemy zapewniania jakości uwzględniały następujące elementy:

- zdefiniowany zakres zadań organów i zaangażowanych instytucji,
- ocena programów lub uczelni, włącznie z oceną wewnętrzną, oceną zewnętrzną, udziałem studentów i publikowaniem wyników,
- system akredytacji, certyfikacji lub podobne procedury,
- udział ekspertów zagranicznych, współpraca międzynarodowa i współpraca w ramach sieci.

Na poziomie europejskim ministrowie zwracają się do ENQA (Europejskiego Stowarzyszenia na rzecz Jakości Kształcenia), za pośrednictwem jego członków, z prośbą o opracowanie we współpracy z EUA, EURASHE i ESIB uzgodnionego zestawu standardów, procedur i wskazówek dotyczących zapewniania jakości, przeanalizowanie możliwości wprowadzenia odpowiedniego systemu oceny środowiskowej (*peer review*) dla agencji lub organów ds. zapewnienia jakości i/lub akredytacji oraz przedstawienie raportu z tych prac ministrom w 2005 r. za pośrednictwem Grupy Wdrożeniowej. Przewiduje się również wykorzystanie fachowej wiedzy i doświadczeń innych stowarzyszeń i sieci zajmujących się zapewnianiem jakości.

Struktura studiów: przyjęcie systemu opartego zasadniczo na dwóch cyklach kształcenia

Ministrowie z zadowoleniem zauważają, że – zgodnie z ich zobowiązaniem w Deklaracji Bolońskiej do wprowadzenia systemu studiów dwustopniowych – obecnie trwa kompleksowa przebudowa struktury studiów w Europie. Wszyscy ministrowie zobowiązują się rozpocząć wprowadzanie systemu kształcenia opartego na dwóch cyklach do 2005 r.

Ministrowie podkreślają znaczenie konsolidowania dotychczasowych zmian oraz lepszego rozumienia i większej akceptacji nowych kwalifikacji poprzez wzmocnienie dialogu w obrębie uczelni i między nimi a pracodawcami.

Ministrowie zachęcają państwa członkowskie do opracowania struktur porównywalnych i kompatybilnych kwalifikacji przyznawanych w ich systemach edukacji, które powinny przedstawiać kwalifikacje pod kątem nakładu pracy, poziomu, efektów kształcenia, kompetencji i profilu. Postanawiają także opracować kompleksową ramową strukturę kwalifikacji Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego.

W ramach takich struktur kwalifikacji tytułom zawodowym/stopniom powinno się przypisać różne efekty kształcenia. Tytuły zawodowe/stopnie przyznawane po ukończeniu studiów I i II stopnia powinny mieć różne orientacje i różne profile, aby uwzględnić różnorodne potrzeby indywidualnych osób, środowisk akademickich i rynku pracy. Tytuły/stopnie uzyskiwane po ukończeniu studiów I stopnia powinny umożliwiać dostęp, w rozumieniu Konwencji Lizbońskiej, do studiów II stopnia. Tytuły/stopnie uzyskiwane po studiach II stopnia powinny umożliwiać dostęp do studiów doktoranckich.

Ministrowie zwracają się do Grupy Wdrożeniowej z prośbą o zbadanie, czy i w jaki sposób studia krótszego cyklu można powiązać ze studiami I stopnia w ramowej strukturze kwalifikacji Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego.

Ministrowie podkreślają, że będą dążyć do zapewnienia wszystkim równego dostępu do studiów wyższych, zgodnie z możliwościami, wykorzystując w tym celu wszelkie odpowiednie środki.

Promowanie mobilności

Mobilność studentów oraz pracowników akademickich i administracyjnych stanowi podstawę tworzenia Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Ministrowie podkreślają jej znaczenie dla sfery życia akademickiego i kulturalnego, jak również politycznego, społecznego i gospodarczego. Z zadowoleniem zauważają, iż od czasu ich ostatniego spotkania wzrosła skala mobilności, także dzięki znacznemu wsparciu w ramach programów Unii Europejskiej, i postanawiają podjąć niezbędne kroki w celu poprawy jakości i zakresu danych statystycznych na temat mobilności studentów.

Potwierdzają, że zamierzają dołożyć wszelkich starań w celu usunięcia wszystkich przeszkód utrudniających mobilność studentów w ramach Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Z myślą o promowaniu mobilności studentów ministrowie podejmą niezbędne kroki, aby umożliwić „przenoszenie” kredytów i stypendiów przyznanych w danym kraju.

Wprowadzenie systemu punktowego

Ministrowie podkreślają istotną rolę Europejskiego Systemu Transferu Punktów (ECTS) w ułatwianiu mobilności studentów i prac nad programami nauczania na poziomie międzynarodowym. Zauważają, że ECTS coraz powszechniej stanowi podstawę krajowych systemów punktowych. Zachęcają do dalszych prac w takim kierunku, aby ECTS stał się nie tylko systemem transferu, ale także systemem akumulacji punktów, który będzie stosowany w sposób jednolity w powstającym obecnie Europejskim Obszarze Szkolnictwa Wyższego.

Uznawanie dyplomów: przyjęcie systemu czytelnych i porównywalnych tytułów zawodowych/stopni

Ministrowie podkreślają znaczenie Konwencji Lizbońskiej, która powinna zostać ratyfikowana przez wszystkie kraje biorące udział w Procesie Bolońskim, oraz wzywają sieci ENIC i NARIC, wraz z właściwymi władzami krajowymi, aby wspierały wdrażanie Konwencji.

Wyznaczają cel, zgodnie z którym każdy student kończący studia począwszy od 2005 r. powinien automatycznie i bezpłatnie otrzymać Suplement do Dyplomu. Powinien on być wydawany w jednym z powszechnie używanych języków europejskich.

Zwracają się do uczelni i pracodawców, aby w pełni wykorzystywali Suplement do Dyplomu, pozwoli to bowiem wykorzystać możliwości, jakie stwarza większa przejrzystość i elastyczność systemów studiów, a tym samym zwiększy zatrudnialność i ułatwi uznawanie kwalifikacji i okresów studiów do celów dalszego kształcenia.

Uczelnie i studenci

Ministrowie z zadowoleniem przyjmują zaangażowanie uczelni i studentów w Proces Boloński i mają świadomość tego, że to właśnie aktywny udział wszystkich partnerów w procesie zapewni jego trwały sukces.

Świadomi wkładu, jaki silne uczelnie mogą wnieść w rozwój społeczny i gospodarczy, ministrowie uznają, że uczelnie muszą mieć uprawnienia do podejmowania decyzji o kształcie ich wewnętrznej organizacji i administracji. Ministrowie wzywają także uczelnie, aby zadbały o pełne włączenie reform w podstawowe obszary ich działalności i mające w nich miejsce procesy.

Ministrowie odnotowują konstruktywny udział organizacji studenckich w Procesie Bolońskim i podkreślają konieczność włączenia studentów w dalsze działania w sposób stały i na wczesnym etapie.

Studenci są pełnoprawnymi partnerami w zarządzaniu szkolnictwem wyższym. Ministrowie odnotowują, że we wszystkich krajach Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego zostały już w dużej mierze ustanowione przepisy prawne, które stanowią podstawę udziału studentów. Wzywają także uczelnie i organizacje studenckie do wskazania rozwiązań umożliwiających zwiększenie faktycznego udziału studentów w zarządzaniu szkolnictwem wyższym.

Ministrowie zwracają uwagę na konieczność zapewnienia studentom odpowiednich warunków nauki i życia, aby mogli oni pomyślnie kończyć studia w odpowiednim terminie bez przeszkód związanych z ich sytuacją społeczną i materialną. Zwracają także uwagę na konieczność zbierania bardziej porównywalnych danych dotyczących sytuacji społecznej i materialnej studentów.

Promowanie wymiaru europejskiego w szkolnictwie wyższym

Ministrowie zauważają, że zgodnie z ich życzeniem wyrażonym w Pradze, opracowuje się obecnie dodatkowe moduły, cykle zajęć i programy nauczania, które mają charakter europejski, jeśli chodzi o tematykę, ukierunkowanie lub sposób organizacji.

Odnotowują, że uczelnie w różnych krajach europejskich podjęły działania zmierzające do wspólnego korzystania z ich zasobów akademickich i tradycji kulturowych, aby wspierać w ten sposób prace nad zintegrowanymi programami studiów i wspólnymi tytułami zawodowymi/stopniami przyznawanymi na pierwszym, drugim i trzecim poziomie studiów.

Ponadto ministrowie podkreślają, że w ramach wspólnych programów studiów należy przewidzieć dłuższy okres studiów za granicą, jak również uwzględnić kwestię różnorodności językowej i umożliwić naukę języka obcego, aby studenci mogli maksymalnie rozwinąć swe możliwości, jeśli chodzi o tożsamość europejską, obywatelstwo europejskie i zatrudnialność.

Ministrowie postanawiają podjąć działania na szczeblu krajowym, aby usunąć przeszkody we wprowadzaniu i uznawaniu takich tytułów zawodowych/stopni, oraz aktywnie wspierać tworzenie zintegrowanych programów nauczania prowadzących do wspólnych tytułów zawodowych/stopni i działania mające zapewnić ich odpowiednią jakość.

Promowanie atrakcyjności Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego

Ministrowie są zgodni co do tego, że należy wzmocnić atrakcyjność i otwartość europejskiego szkolnictwa wyższego. Potwierdzają gotowość do prowadzenia dalszych prac nad programami stypendialnymi dla studentów z krajów trzecich.

Ministrowie oświadczają, że wymiana międzynarodowa w szkolnictwie wyższym powinna odbywać się zgodnie z wymogami jakości akademickiej i wartościami akademickimi, oraz postanawiają działać w tym celu na wszystkich odpowiednich forach. We wszystkich uzasadnionych przypadkach uczestnikami takich forów powinni być także partnerzy społeczni i partnerzy ze środowiska biznesu.

Zachęcają do współpracy z regionami w innych częściach świata poprzez zapraszanie przedstawicieli tych regionów do udziału w seminariach i konferencjach bolońskich.

Uczenie się przez całe życie

Ministrowie zwracają uwagę na istotny wkład szkolnictwa wyższego w urzeczywistnianie idei uczenia się przez całe życie. Podejmują kroki zbliżające ich krajowe polityki z myślą o osiągnięciu tego celu i wzywają uczelnie oraz wszystkich zainteresowanych do rozszerzenia możliwości kształcenia przez całe życie na poziomie szkolnictwa wyższego, włącznie z uznawaniem dotychczasowego kształcenia. Podkreślają, że takie działania muszą stanowić integralną część działalności uczelni.

Ponadto ministrowie wzywają instytucje i osoby opracowujące struktury kwalifikacji dla Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego, żeby uwzględniły szeroki wachlarz elastycznych ścieżek kształcenia, możliwości i technik oraz przewidziały odpowiednie wykorzystanie punktów ECTS.

Podkreślają konieczność stworzenia wszystkim obywatelom, zgodnie z ich aspiracjami i umiejętnościami, szerszych możliwości kształcenia przez całe życie prowadzącego do studiów w uczelni oraz w ramach samego szkolnictwa wyższego.

Działania dodatkowe

Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego i Europejski Obszar Badań – dwa filary społeczeństwa opartego na wiedzy

Świadomi konieczności promowania ściślejszych powiązań między Europejskim Obszarem Szkolnictwa Wyższego i Europejskim Obszarem Badań w „Europie Wiedzy” oraz znaczenia badań jako integralnej części szkolnictwa wyższego w całej Europie, ministrowie uznają, iż nie należy ograniczać się do obecnych dwóch cykli kształcenia w szkolnictwie wyższym, ale włączyć również studia doktoranckie jako trzeci cykl kształcenia w Procesie Bolońskim. Podkreślają, że badania i kształcenie przygotowujące do prowadzenia badań oraz promowanie interdyscyplinarności mają istotne znaczenie dla utrzymywania i poprawy jakości kształcenia w szkolnictwie wyższym oraz, w sensie bardziej ogólnym, dla zwiększenia konkurencyjności europejskiego szkolnictwa wyższego. Ministrowie wzywają do zwiększenia skali mobilności na poziomie doktoranckim i ponad-doktoranckim oraz zachęcają zainteresowane uczelnie i inne instytucje do szerszej współpracy w zakresie studiów doktoranckich i kształcenia młodych naukowców.

Ministrowie dołożą wszelkich starań, aby uczelnie europejskie stały się jeszcze bardziej atrakcyjnymi i efektywnie działającymi partnerami. Dlatego też ministrowie zwracają się do uczelni europejskich z sugestią zwiększenia roli badań i ściślejszego powiązania ich z postępowaniem technicznym, zmianami społecznymi i kulturowymi oraz potrzebami społeczeństwa.

Ministrowie są świadomi tego, że istnieją przeszkody utrudniające osiągnięcie tych celów, a uczelnie nie są w stanie same ich usunąć. Wymaga to silnego wsparcia, także finansowego, i podjęcia stosownych decyzji przez rządy poszczególnych krajów i organy europejskie.

Wreszcie, ministrowie stwierdzają, że należy wesprzeć sieci na poziomie doktoranckim, aby stymulować tworzenie wzorców doskonałości i doprowadzić do tego, że staną się one jednym z elementów wyróżniających Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego.

Ocena postępu prac

Mając na uwadze cele wyznaczone na rok 2010, przewiduje się wprowadzenie rozwiązań służących ocenie postępu prac w ramach Procesu Bolońskiego. Ocena postępów w połowie okresu realizacji pozwoli zebrać rzetelne informacje o faktycznym przebiegu procesu i podjąć, w razie potrzeby, działania korygujące.

Ministrowie powierzają Grupie Wdrożeniowej dokonanie takiej oceny w odpowiednim czasie przed szczytem w 2005 r. i przygotowanie szczegółowych raportów na temat postępu prac i wdrożenia następujących priorytetów średniookresowych wyznaczonych na następne dwa lata:

- zapewnienie jakości,
- system studiów dwustopniowych,
- uznawanie tytułów zawodowych/stopni i okresów studiów.

Ponadto uczestniczące kraje będą przygotowane do udzielenia wszelkich informacji potrzebnych do prowadzenia badań nad szkolnictwem wyższym związanych z celami Procesu Bolońskiego. Ułatwiony zostanie też dostęp do baz danych na temat bieżących badań i wyników badań.

Dalsze działania

Nowi członkowie

Ministrowie uznają za konieczne dostosowanie w następujący sposób klauzuli w Komunikacie Praskim dotyczącej wniosków o członkostwo:

Kraje będące stronami Europejskiej Konwencji Kulturalnej kwalifikują się do członkostwa w Europejskim Obszarze Szkolnictwa Wyższego pod warunkiem, że jednocześnie potwierdzają gotowość do działania na rzecz osiągnięcia celów Procesu Bolońskiego w ich własnych systemach szkolnictwa wyższego. Ich wnioski powinny zawierać informację o tym, w jaki sposób będą one realizować zasady i cele Deklaracji.

Ministrowie postanawiają przyjąć wnioski o członkostwo Albanii, Andory, Bośni i Hercegowiny, Stolicy Apostolskiej, Rosji, Serbii i Czarnogóry, Byłej Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii oraz powitać te państwa jako nowych członków, rozszerzając tym samym proces na 40 krajów europejskich.

Ministrowie mają świadomość tego, że uczestnictwo w Procesie Bolońskim zakłada wprowadzenie znacznych zmian i reform we wszystkich państwach – sygnatariuszach. Postanawiają wspierać nowe państwa – sygnatariuszy w tych zmianach i reformach, włączając je do dyskusji i obejmując mechanizmami wzajemnej pomocy, jakie przewidziano w Procesie Bolońskim.

Struktura odpowiedzialna za dalsze prace

Ministrowie powierzają realizację wszelkich kwestii objętych niniejszym komunikatem, ogólne kierowanie Procesem Bolońskim i przygotowanie następnego spotkania ministrów Grupy Wdrożeniowej (*Follow-up Group*), składającej się z przedstawicieli wszystkich członków Procesu Bolońskiego i Komisji Europejskiej oraz przedstawicieli Rady Europy, EUA, EURASHE, ESIB i UNESCO/CEPES jako członków pełniących funkcję doradcą. Grupie tej, która powinna się zbierać co najmniej dwa razy do roku, będzie przewodniczyć przedstawiciel kraju sprawującego Prezydencję UE wraz z przedstawicielem kraju będącego gospodarzem kolejnej konferencji ministrów jako zastępcą.

Nad przebiegiem prac pomiędzy spotkaniami Grupy Wdrożeniowej będzie czuwać Rada, której także będzie przewodniczyć kraj sprawujący Prezydencję UE. W skład Rady będą wchodzić: przewodniczący, wiceprzewodniczący, którym jest przedstawiciel kraju będącego gospodarzem kolejnej konferencji ministrów, oraz przedstawiciele krajów poprzedniej i następnej Prezydencji UE, przedstawiciele trzech krajów uczestniczących w procesie, wybierani na okres jednego roku przez Grupę Wdrożeniową, Komisji Europejskiej oraz – jako członkowie pełniący funkcję doradcą – przedstawiciele Rady Europy, EUA, EURASHE i ESIB. Grupa Wdrożeniowa wraz z Radą mogą w miarę potrzeb powoływać doraźnie grupy robocze.

Prace stanowiące kontynuację będą całościowo wspomagane przez Sekretariat, który tworzy kraj będący gospodarzem kolejnej konferencji ministrów.

Podczas swego pierwszego spotkania po konferencji berlińskiej Grupa Wdrożeniowa powinna bardziej szczegółowo określić obowiązki Rady i zadania Sekretariatu.

Program prac 2003-2005

Ministrowie zwracają się do Grupy Wdrożeniowej z prośbą o koordynowanie działań w ramach Procesu Bolońskiego zgodnie z tematyką i kierunkami działań określonymi w niniejszym komunikacie oraz przedłożenie raportu w tej sprawie w odpowiednim terminie przed następnym spotkaniem ministrów w 2005 r.

Następna konferencja

Ministrowie postanawiają odbyć następną konferencję w Bergen (Norwegia) w maju 2005 r.